

Kültürel Perspektiften Ermeniler: Türkiye Ermenileri Etnisitesi

Meral Şengüler*

Özet

İnsanoğlu topluluklar halinde yaşamını sürdürür. Dabil olduğu toplulukla değerler üretir. Bu değerler ve taşıdığı özellikler bireyin kimliğini oluşturur. Bir gruba dabil olmayı ifade eden kimlik, bireyi ve grubun diğer üyelerini ortak aidiyet paydasında buluşturur. Bu payda da bazı standartlar tanımlanır. Bu standartlar, aidiyeti temsil eder.

Köken, soy odağında buluşan özellikler, dil, din, yerleşim bölgesi, yaşam tarzı, giyim-kuşam ve bir takım semboller şeklinde olabilir. Etnik grup kimliği, etnik kimlik olarak ifade edilir. Etnik kimlik doğuştan gelen bir olgudur. Ancak yaşam sürecinde yaşam pratikleri ve çevresel koşulların etkisi ile değişimler gösterir. Bu değişimler, etnik kimliğin temel unsurlarını yeniden şekillendirir ve kültürel boyutta, sosyal boyutta ilişkiler ve etkileşimler olarak grup kimliğine yansır. Yenilenen değerler bütünü ve şekillenen kimlik unsurlarının tümü grubun etnisitesini oluşturur.

Bu çalışmada etnisite, topluluğun etnik kimliğinin diğer gruplarla etkileşim ile yenilenen sosyal ve kültürel bir olgusu olarak kabul edilmiştir. Tür-

kiye Ermenilerinin büyük çoğunluğunun İstanbul'da yaşamasından yola çıkılarak İstanbul Ermenileri odak topluluk olarak ele alınmıştır. İstanbul Ermenilerinin, sorun başlığından bağımsız, etnik grup standartları ve birlikte yaşadığı toplulukla kültürel etkileşimleri öne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ermenileri, İstanbul Ermenileri, Etnik grup, Kimlik, Etnisite

İnsan, sosyal bir varlıktır. Hayatta kalabilme dışında, yaşamı sürecinde iletişim, etkileşim ve üretim gerçekliğini ortaya koyar. Anlama ve anlamlandırma becerisini kullanan insan, oluşturduğu topluluklar ile bu gerçekliği geleceğe taşır. Bu gerçeklik insanın kimliğini, toplulukların birikimlerini, kültürel değerlerini oluşturur. Topluluklar halinde yaşamlarını sürdüren insan, bireyselliği dışında ait olduğu toplulukla ürettiği değerler ve özellikler ile bir kimliğe bürünür. Taşıdığı özellikleri itibarıyla aidiyeti güçlendiren kimlik, toplumsal ilişkiler ve etkileşimler arttıkça çeşitlilik ve sayıca fazlalık göstermeye başlar. Soy, ırk öğeleri ile tanımlama ve tanımlanma ihtiyacı etnik kimliği oluşturur. Bu şekilde tanımlanan grupların dahil olduğu büyük toplumun-ulusun benimsediği duruş, değer, kurallar ve genel kabuller bireyin o ulusun bir üyesi olarak ulusal kimliğini oluşturur. Birey yaşadığı ulusun ulusal kimliğinin altında aidiyetini benimsediği grubun etnik kimliğini de taşır.

Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana Türkiye'de yaşayan halk Türkler olarak tanımlanmıştır. "Türk" ifadesi, T.C. Anayasasının 66.maddesinde belirtildiği şekliyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını betimler. Bu ülkenin vatandaşı olma ulusal kimliğinin altında, soy-ırk özelliğinden ötürü farklı etnik kimlikler mevcuttur. Kişinin kendi kimlik tanımı, resmi tespitler, bilimsel nitelikli çalışmaların değerlendirilerek 2006 yılında ilan edilmiş Türkiye'deki etnik nüfus dağılım tablosu şöyledir:

(*) Doktor, Üstün Zekalılar/Yetenekliler Enstitüsü.

Türkiye’de Etnik Nüfus Dağılımı

Etnik Kimlik	Nüfus	Oran %
Türk	66.600.000	90.00
Kürt	5.000.000	6.76
Zaza	800.000	1.08
Arap	800.000	1.08
Çerkes	300.000	0.41
Laz	200.000	0.27
Diğer	300.000	0.41
Toplam	74.000.000	100.00

Türkiye’nin bugünkü nüfusu 74 milyon kabul edilmiştir. (Türk nüfus oranı %90.00, toplam etnik nüfus %10) “Diğerleri” nin 60.000’i Ermeni, 25.000’i Yahudi, 1800’ü Rum’dur.¹

Etnik Grup – Etnik Kimlik

Etnik grupların kendilerini ifade yöntemi kimlik düzeyinde olur. Bir gruba dahil olmayı ifade eden kimlik, bireyi ve grubun diğer üyelerini ortak aidiyet paydasında birleştiren bazı standartları tanımlar. Bu standartlar, aidiyeti temsil eder. Köken-ırk/soy odağında buluşan özellikler, dil, din, yerleşim bölgesi, yaşam tarzı, giyim-kuşam ve bir takım semboller şeklinde olabilir. Bu standartların orijinini koruyabilmesi için grubun kapalı bir toplum olması beklenir. Açık toplumlar etkileşime maruz kalır. Kapalı toplum etkileşim kanallarını açmayacağından kendini korumada daha başarılı olacağı beklenir. Bir grubun üyeleri başka bir grup ile etkileşim içindeyken grup kimliğini koruyabiliyorsa, aidiyet ve dışlama dinamikleri devrede demektir. Dışlanma dinamikleri, grubun etnik kimliğini koruyabilmesi için o grup tarafından oluşturulmuş mekanizmalar olarak tanımlanabilir.

Antropoloji literatüründe etnik grup tanımında dört özellik belirtilmiştir. Bunlar; biyolojik olarak varlığı sürdürebilme, kültürel değerlere sahip olma, iletişim alanı yaratma, aidiyetle tanımlanan bireylerden oluşma şeklindedir². Kültürel değerler ifadesindeki kültür terimi Fenton’a göre; toplulukların bireyleri tarafından yaratılan nesnelere ye-

niden üretimini, manevi sembol anlamlarını, geleneklerini, yaşam modellerini, doğumdan ölüme giyimden yemeye dek her şeydir.³

Ermeni Kimliği

Ermeni etnik kimliği; “Ermeniler/Ermenilik” olarak ifade edilir. Ermeniler çeşitli şekillerde tanımlanmışlardır. Soy bağlamında, karışık bir ırktan geldikleri yönünde ortak bir kanı mevcuttur⁴. Mitolojik bağlamda, Büyük Tufandan sonra dünyaya Nuh peygamberin oğulları hükmeder. Oğulları Zırvan (Sem), Didan (Kam), Habedoste (Hapet)’tir. Hapet soyundan gelenlerin, Ermenilerin atalarının geldiği soy olduğu ifade edilir.

Hapet – Komer – Tiras – Askanaz – Torkom – Hayg⁵

Batı Ermenicesi;

Աւմ	Բբ	Գգ	Դդ	Եե	Զզ	Էէ	Ըը	Թթ	Ճճ	Իի	Լլ	Խխ
ayp	pen	kim	ta	yech	za	eh	et	t’oh	zhe	ini	liwn	kheh
a	p	k	t	e, y	z	ē	ē	t’	zh	i	l	kh
[a]	[p’]	[k’]	[t’]	[e]	[z]	[ē]	[ē]	[t’]	[ʒ]	[i]	[l]	[k’]
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	30	40
Մմ	Կկ	Հհ	Ձզ	Ղղ	Ճճ	Մմ	Յյ	Նն	Շշ	Ոո	Չչ	Պպ
dza	gen	ho	tsa	ghat	je	men	hee	nu	sha	voh	ch’a	bey
dz	g	h	ts	gh	j	m	y, h	n	sh	o	ch’	b
[dz]	[g]	[h]	[ts]	[y]	[ʒ]	[m]	[h]	[n]	[ʃ]	[oʷo]	[ʃ’]	[b]
50	60	70	80	90	100	200	300	400	500	600	700	800
Ջջ	Ռռ	Սս	Վվ	Տտ	Րր	Ցց	Խխ	Փփ	Քք	Օօ	Ֆֆ	
che	ra	seh	vev	djun	reh	ts’o	yim	p’lur	k’ey	ō	feh	
ch	r	s	v	t	r	ts’	w	p’	k’	ō	f	
[ʃ’]	[r]	[s]	[v]	[d]	[r]	[ts’]	[vlu]	[p’]	[k’]	[o]	[f]	
900	1000	2000	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000	10000	20000	

Dilsel bağlamda, Hint Avrupa dil ailesine mensup olarak tanımlanan Ermenice dili, 38 harflik özel bir alfabeyle sahiptir.⁶ Urartu kökenli kelime, yer adları ve son ekleri bulunan Ermenicenin, İran dilleri arasında tasnif edildiği de görülür.⁷ Klasik Ermenice (Krapar) dili 5.yy’dan bu yana varlığından bahsedilen kilise ve bilginler dili olarak tanımlanmıştır. Yeni Ermenice (Aşkrapar), halkın konuştuğu gündelik dil olarak ifade edilir. Alt lehçeleri mevcuttur. Doğu ve Batı

(1) Önder 2007: 46

(2) Barth 2001

(3) Fenton 2001

(4) Onur 1999

(5) Kerovpyan 2000

(6) Ilıcak –Goshgarian 2006

(7) Şengüler 2009

Ermeniceleri mevcuttur. Bugünkü Ermenistan halkının kullandığı; Doğu Ermenicesi, geri kalan dünya Ermenilerinin kullandığı ise Batı Ermenicesi olarak adlandırılmaktadır.

Doğu Ermenicesi;

Ա	Բ	Գ	Դ	Ե	Զ	Է	Ը	Թ	Ճ	Ի	Լ	Խ
ayb	ben	gim	da	ech	za	ēh	ēt	t'o	zhe	ini	liwn	kheh
a	b	g	d	e, y	z	ē	ē	t'	zh	i	l	kh
[a]	[b]	[g]	[d]	[je//e]	[z]	[e]	[e]	[t']	[ʒ]	[i]	[l]	[x]
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	30	40
Մ	Կ	Հ	Ջ	Ղ	Ճ	Մ	Թ	Ն	Շ	Ո	Չ	Պ
tsa	ken	ho	dza	ghad	chēh	men	yi	now	sha	vo	ch'a	peh
ts	k	h	dz	gh	ch	m	y, h	n	sh	o	ch'	p
[ts]	[k]	[h]	[dz]	[ɣ]	[ʃ]	[m]	[h-, +]	[n]	[ʃ]	[vo, -o-]	[ʃ]	[p]
50	60	70	80	90	100	200	300	400	500	600	700	800
Ջ	Ի	Ս	Վ	Տ	Ր	Յ	Ո	Փ	Ք	Օ	Ֆ	
jheh	ra	seh	vev	twm	reh	ts'o	y'wm	p'wr	k'eh	ōh	feh	
j	r	s	v	t	r	ts'	w	p'	k'	ē	f	
[ʃ]	[r]	[s]	[v]	[t]	[r]	[tsʰ]	[w]	[pʰ]	[kʰ]	[o]	[f]	
900	1000	2000	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000	10000	20000	

Dinsel bağlamda, Hristiyanlık dini kabul etmişlerdir. Ancak Müslüman Ermenilerde mevcuttur. Dinsel bağlamda farklılık göstermeleri her ne kadar iletişim sürse de, tam bir grup üyesi olmaya engel teşkil eder. Dolayısıyla aidiyeti engeller. Müslüman Ermeni olarak tanımlanmasını gerektirmektedir.

4.yüzyıl başlarından itibaren Aziz Gregor Lusavoriç (Krikor)'un çabalarıyla tarihi Ermenistan coğrafyasında yaşayan ve aralarında bugün Ermeni olarak adlandırdığımız Hayk etnisitesi mensupları dahil olmak üzere çeşitli etnik gruplar, Gregor'un Hristiyanlık anlayışı çevresinde cemaatleşmiştir.⁸ Aziz Gregor'un kurucusu olduğu bu oluşum "Ermeni Milli Kilisesi" olarak adlandırılır. Resmi adı "Apostolik Ermeni Kilisesi"dir.⁹

Etnisite

Etnisite, etnik grup ile aynı anlamda kullanılıyor gibi görünse de her ortamda aynı anlamı ifade etmez. Etnisite üzerine farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu çalışmada da kabul edilen Frederick Barth'ın öncülüğünü yaptığı "Transaksiyonalizm", etnisiteyi, sosyal koşulların bir ürünü olarak ifade etmektedir.¹⁰ Etnik grup, çevresel koşullara bağlı olarak farklı yaşam şekilleri ve davranış modelleri geliştirir. Bu değişim ve gelişim süreklilik gösterir.

Bu çalışmada etnisite, topluluğun ırk kökenli etnik kimliğini sürdürülebilir kılmaya çalışırken diğer gruplarla etkileşim ile yenilenen sosyal ve kültürel bir olgusu olarak kabul edilmiştir. Kuramsal çerçeve, bireyin içinde doğduğu toplumun etnisitesini kabul edip, yaşamsal süreçte sosyal koşullara bağlı olarak yeniden yapılandırması üzerine kurulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Ermeni etnisitesi, çoklu kimlik perspektifinden, ulusal kimlik içinde etnik kimlik olarak ele alınarak değerlendirilmelidir.¹¹

Türkiye Ermenileri

Türkiye'de yaşayan Ermenilerin çok az sayıdaki kısmı Hatay Samandağ bölgesinde, neredeyse tamamına yakın büyük bir çoğunluğunun ise İstanbul'da yaşadığı bilinmektedir.¹² Yurdun çeşitli bölgelerinde halihazırda kendisini Ermeni olarak tanımladığı halde yaşadığı bölgenin kültürü ile özdeşleşmiş vatandaşlar olduğu da görülmektedir. Bu durum etnik kimliğin sürdürülebilirliği için gerekli olan standartları sağlayacak grup bilincinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bir grubun üyesi olarak aidiyeti temsil eden standartları korumak için grubun dışlama mekanizmalarına ve koruma dinamiklerine ihtiyaç vardır. Farklı kültürlerin bir arada yaşayabildiği küçük yapılanma noktası olarak Samandağ örneği, farklı kültürleri yaşatan, farklı etnik standartlara sahip grupların birbirleriyle etkileşim ve iletişim halinde bile kimliklerini koruyabildikleri görülmektedir. Burada grubun dinamiklerinin devrede olduğu görülebilir. Dinamiklerin ve koruma mekanizmalarının olmadığı, etnik kimliğin bireysel boyutta kaldığı noktalarda hızlı ve yoğun bir asimilasyon söz konusu olabilir.

Türkiye Ermenilerinin büyük çoğunluğunun yaşadığı İstanbul kentindeki Ermeniler

(8) Sezgin 2003
 (9) Sezgin 2005
 (10) Eriksen 2004
 (11) Yıldız 2014
 (12) Dink görüşme

için durum daha büyük boyutta ele alınmalıdır. Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel açılarından en büyük şehri olarak tanımlanabilecek İstanbul'da yaşayan Ermeniler sadece etnik grup standartları açısından değil, tarihsel ve siyasi açılarından da ciddi etkileşim içinde bir boyutta ele alınmalıdır.

Tarihsel açıdan İstanbul'daki varlıkları Bizans dönemine kadar uzanan İstanbul Ermenilerinin etnisitesinin, özellikle 15.yy'da İstanbul'un alınmasından itibaren değişim-gelişim süreci başlamıştır. İstanbul'daki nüfusun Anadolu'dan alınan göç ile artması, farklı yöresel ve etnik kültürlerin taşınması ile gruplar, kültürler arası etkileşimi desteklemiştir.

“Millet-i Sadıka” adıyla anılan Osmanlı Ermenileri, Hristiyan Türkler olarak betimlenmişlerdir.¹³ Osmanlı hizmetinde askeri düzeyden, ticarete bir çok alanda hatırı sayılır izler bırakan Ermeniler, 16.yy'dan itibaren tohumları atılmaya başlanan bir planın, 1878 Ayestefanos ve Berlin antlaşmalarında Müslümanların hakimiyetinden kurtarılması gereken bir kesim olarak tanımlanması ile “Sorun” boyutuna taşınmıştır.¹⁴ Halihazırda birbiri ile sorun yaşamayan halktan uzak noktalarda oluşturulan yıpratma planları işe yaramış ve bugün halen üzerine oyunların oynandığı, çatışmaların yaşandığı düzeye ulaştırılmıştır.

Ermeni Etnisitesi

Bu çalışmada Türkiye Ermenilerinin büyük çoğunluğunun İstanbul'da yaşamasından yola çıkılarak İstanbul Ermenileri odak topluluk olarak ele alınmıştır. İstanbul Ermenilerinin, sorun başlığından bağımsız, etnik grup standartları ve birlikte yaşadığı toplulukla kültürel etkileşimleri öne çıkarılmaya çalışılmıştır.

İstanbul Ermenileri etnisitesinin doğru analiz edilebilmesi için grubun etnik standartlarının gözden geçirilmesinde fayda vardır.

Antropolojik açıdan ele aldığımızda ilk başlığımız aidiyetle tanımlanan bireylerden oluşma gerekliliğidir. Ermenilerin mitolojik tarihe dayanarak kendilerini “Hayk/Hayg” adıyla tanımladıkları görülmektedir. Bu sözcüğün grup içerisinde “Hay” olarak seslendirildiği duyulabilmektedir. Bu adlandırmayla kendilerini “Ermeni” sözcüğünden ziyade “Hay” sözcüğü ile tanımlamayı tercih ettikleri çok net görülebilmektedir. Bu da grup üyelerinin soy-biyolojik bağlılıklarını mitolojik temellere dayandırdıklarına işaret etmektedir.

Ermenilerin yaşadıkları yörenin adına -hay ekini ekleyerek, o bölgenin Ermenisini tanımladıkları da görülmektedir. Amerigahay, Fransahay, İdalahay, Lipanahay gibi. Türkiye Ermenilerine özel bir ad verilmezken, İstanbul Ermenilerine Stanbulahay ya da çoğunlukla Bolsohay adı verilmesi dikkat çekmektedir. Bolso, polis kelimesinden gelip, yerleşim bölgesi anlamında, şehir manasında kullanılır. Bu odaklanma bir taraftan yerleşim bölgesi olarak İstanbul ile özdeşleşmeye işaret eder.

Büyük alanda bir yerleşim odağı olarak ele alınan İstanbul sınırları içerisinde özellikle Kilise çevrelerinde bir yerleşim görülmektedir. İstanbul Anadolu yakasındaki; Üsküdar, Beykoz, Kadıköy, Kınalıada, Büyükkada, Kartal, Avrupa yakasındaki Kumkapı, Kocamustafapaşa, Balıklı, Gedikpaşa, Yenikapı, Narlıkapı, Topkapı, Yedikule, Bakırköy, Yeşilköy, Beyoğlu, Karaköy, Kuruçeşme, Taksim, Beşiktaş, Samatya, Boyacıköy, Ortaköy, Büyükdere, Galatasaray, Tarabya, Rumelihisarı, Eminönü, Balat, Hasköy, Feriköy, Pangaltı, Eyüp'te yapılandırılmış kiliseler ve aynı avluda ya da yakınında kurulmuş Ermeni okulu çevresinde oluşan yerleşim bölgeleri adeta Ermeni mahallelerini oluşturmaktadır. Bu semtlerdeki yerleşim yapılanması, sadece Ermenilere özel olmamakla birlikte İstanbul'un yerli ya da şehre yerleşmiş halkıyla içiçe bir yaşamın göstergesidir. Grup üyelerinin, birbi-

(13) Göyünç 2005

(14) Onur 1999

rine yakın yerleşim düzeninin dışında kiliselerine ait okullarda eğitim görmeleri, okullarına bağlı derneklerde bir arada etkinlik ortamları yaratmaları ile grup içi iletişim ortamı da yaratılmış olmaktadır. Grup dışı iletişim ve etkileşimde ise yerleşim alanlarının Ermenilere özel içe dönük yapıda olmaması, sanattan spora birlikte yaşadıkları toplumun oluşumlarına ve faaliyetlerine dahil olmaları şeklinde hayat bulmaktadır. Bu konudaki en önemli bağlantı ayağı mesleki yönlendirmedir. İstanbul Ermenilerinin yoğunlukla öne çıkan meslek dalının müzisyenlik veya kuyumculuk olduğu gözlenmektedir. Bu alanlarda sergiledikleri üst düzey beceriler ile hem kültürel açıdan hem de iletişim kanalı olması açısından birlikte yaşadıkları diğer topluluk üyeleri, içinde yaşadıkları büyük toplumun üyeleri ile bağ ve toplumsal değerlere artık katkı sağladıkları görülmüştür. Bu tek taraflı bir etki elbette ki değildir, olamaz. Karşılıklı gerçekleşen etkileşimler ile bugünkü Ermeni müziği ve Türk müziği ortaklıkları açıklanabilir. Ermeni müzisyenlerin özellikle küçük yaşlardan itibaren kilise korolarında ses ve müzik terbiyesi almaları, yatkınlıklarını küçük yaşta iletme imkanı vermiştir. Genç yaşta müzisyen olabilme becerisine sahip olan hanendeler (şarkıcılar) İstanbul'un fasıl gecelerinin aranan isimleri olmuşlardır. Kilise müziği ile fasıl müziği arasında hem makamsal hem de vokal etkileşimlerin oluşması her iki kültürel birimde de izler bırakmıştır. Örneğin, Ermeni Kilise modları¹⁵ İstanbul'daki kiliselerdeki mugannilerce Türk müziği makam adlarıyla açıklanır ve pratikte benzer nağmelerle süslenir. Oysa Ermenistan ya da Avrupa, Amerika'daki bir Ermeni kilisesindeki ayinde bu nağmeleri duymak mümkün değildir.

Türk müziğinde bir çok bestenin sahibi, enstrümanistliği ile öne çıkan bir çok Ermeni müzisyen hem Ermeni etnisitesine hem de Türk müzik kültürüne özel eserler ve etkileşimler bırakmıştır. Bimen Şen, Dikran Çuhacıyan, Onno Tunç, Garo Mafyan, Cem Karaca, CenkTaşkan, vb.

Kuyumculuk-sarraflık mesleğinde keza, el işçiliğinde ustalığını sergileyen İstanbul Ermenileri kah geleneklerinden gelen motifleri Türk el sanatlarına taşımış, kah tam tersine Türk motiflerini kendi geleneklerine adapte etmiştir. Artin Usta ve Düzyanlar bu mesleğin tarihine adlarını yazdırmışlardır.

Fenton'a göre dil, güçlü bir grup mühürdür.¹⁶ Bu grubun mühründe sembolik Krapar/Klasik Ermenice ve daha güncel kullanımdaki Aşkrapar/Yeni Ermenice vardır. Kilise ve edebi dil olarak kullanılmış Krapar bugün sadece arşivlerdeki kitaplarda ve dualarla ilahilerde kalmıştır. Yazı dili olarak Osmanlılardan bu yana kullanılagelmiş hatta belli dönemlerde Ermenice harfli Türkçe yazıldığı görülmüştür.¹⁷

İstanbul Ermenilerinin halk dili, diaspora Ermenileri olarak ifade edilen diğer ülkelerde yaşayan Ermenilerin kullandığı Ermenice ile aynı yapıya sahip olan Aşkrapar dilidir. İstanbul'daki Ermeni okullarında, Ermenice eğitim kalmasa da Ermenice dil eğitimi dersleri ile etnik grup dili resmi olarak varlığını korumaktadır. Evlerin içerisinde ve grup üyelerinin bir arada olduğu etkinliklerde bu dilin konuşulduğunu duymak mümkündür. Ancak Ermenice' den daha ağırlıklı Türkçe hakimiyeti gözlenmektedir. Türkçe ile iç içe olan halk ve İstanbul Ermenicesi bu etkileşimden payını almış ve ortak kelimeler bünyesine katmıştır. Ermenistan'da yaşayan Ermeniler ya da Ermenistan ile bağlantısı bulunan İstanbul Ermenilerinin Doğu Ermenicesini anlamakta zorluk çektiklerini duymak mümkündür. Doğu Ermenicesi incelendiğinde cümle yapısı ve dile eklenen kelimeler itibariyle Rusça etkisi gözlenmektedir. Bu durum yine etnik grupların birlikte yaşadıkları toplumlarla etkileşim modellerini ve boyutlarını göstermekte, etnisite gerçeklerini yansıtmaktadır. Bu alan da yine grup üyeleri ve diğer topluluklar arasındaki iletişim ve etkileşim alanını oluşturmuş olmaktadır.

(15) Şengüler 2009

(16) Fenton 2001

(17) Özkan 2006

Ermeni kimliğinin ve grubun birleşim noktasını oluşturan en önemli öge; Kilise'dir. Hem İstanbul Ermenilerini birleştirmesi hem de ruhani liderin makamı olan Patriklik merkezinin aynı şehirde olması açısından önem arz etmektedir.

Ermeni Kilisesi, Apostoliktir. Katolik ve Ortodoksluk unsurlarını taşır. Katolikliği, evrenselliği ifade eder. Doğru yolda olanların kilisesi anlamında Ortodokstur. Burada kullanılan Katolik ve Ortodoks unsurlarının Hristiyanlık mezhepleri ile karıştırılmaması gerekmektedir. Hristiyanlığın Katolik¹⁸ ve Protestan¹⁹ mezheplerine bağlı kiliseler sonradan kurulmuştur. Havarilerden Tade ve Bartemele'ye dayandırılır.²⁰

Doğumdan ölüme, okul eğitiminden, müzik eğitimine dek yaşamın her alanındaki toplumsal pratiklerini kilise ile bütünleştiren grup, etnik grup kimliğini koruma dinamiklerini kilise odağında oluşturmuştur. Farklı mezhepler arası bağlantılar kurulmuştur. Gregoryen olmasa da, ayinlerde dua ve ilahi seslendiren bir muganninin, bir diğer mezhebe bağlı kilisede ayin yönettiği yahut muganni olarak dahil olduğu görülmektedir. Aynı mugannilerin önceki başlıklarda da belirtildiği gibi, İstanbul'un kültürel etkinliklerinde, fasıl müziğinde yer aldığı görülmüştür. Kilisenin büyük ayinlerine dahil olan kilise korolarında şan tekniği olarak yetişen grup üyelerinin Batı Klasik müziği koro-opera modeli üzerinden büyük toplumla ilişkilenesinin sürdürdüğü görülmektedir. Müzik eğitimcisi ya da sanatçı sıfatı ile müziği meslek olarak seçen grup üyeleri mesleklerini büyük toplumun alanla ilgili kuruluşlarında icra ederken, aynı zamanda kilise korolarında ve ayinlerinde gerçekleştirdikleri gerek seslendirme gerekse yeni grup üyelerini yetiştirme bağlamında büyük toplumun da müzik kültüründe yer alan farklı türlerde ürün ve etkileşim ağlarını ortaya koymuş olmaktadır.²¹

Kilise odağında etnik grubu birleştiren unsur, kimliği koruma dinamiği, bir anda

büyük toplumla ilişkilene modellerini besleyen bir kanala dönüşmektedir. Bu ve benzeri bağlantılar etnisitenin süreç içerisinde yeniden ve yeniden şekillenmesini, toplumların birbirleriyle etkileşim boyutlarını çok açık ortaya koyabilmektedir.

Kilise önemli bir unsur olarak Ermeni etnisitesinin tam ortasında dursa da, onu besleyen unsurlar, semboller, idoller mevcuttur. Kutlamadan taziye dek bir çok yaşamsal ortamda ritüeller yine etnisiteyi koruyan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermeni topluluğu için özellikle dini bayramlar bu anlamda büyük önem taşımaktadır.

Yortu adıyla da anılan dini bayramları şöyle sıralanabilir:

- 1- Dzinunt – Doğuş/Küçük Paskalya : Yortuların arefesi olarak kabul edilir. Din kuralları gereği yarı perhiz durumu geçerlidir.
- 2- Dearnıntaraç – İsa'nın mabede sunulması: Ateşe tapılan dönemde Ateş Tanrısını anmak için yapılan bu ritüel, Hristiyanlık sonrası, İsa'nın İncil'de ışık olarak ifade edilmesi üzerine İsa'nın adına kutlamalar olarak benimsenmiştir.
- 3- Surp Sarkis – Aziz Sarkis: "kız kaçırın" adıyla anılan Aziz Sarkis'in savaşta 7 gün aç kalması üzerine gökten buğday yağması olayının kutlanmasını içerir.
- 4- Paregentan – Karnaval: Doğanın yenden canlanması anlamını içerir. Büyük Oruçtan önceki üç günlük süreçtir.
- 5- Dzağgazart – İsa'nın Kudüs'e girişi: İsa'nın Kudüs'e girişinde yöre halkının kendisini ellerinde yeşil zeytin ve hurma dalları ile karşılamasını hatırlatır. Su ve bereket anlamına gelir.
- 6- Zadik – Diriliş/Paskalya: Ermenilerin yaşadığı çorak toprakların Vortan Gar-

(18) Kılıç 2001

(19) Sayar 2001

(20) Sezgin 2005

(21) Şengül 2009

mir kırmızısı ile boyanması sonucu doğanın canlanması, bereketlenmesi inancı sürmektedir. Kırmızı rengin şaraptan geldiği inancı da bulunmaktadır.

7- Hampartsum – Göğe yükseliş: Surp Zadik'in 40.günü yükseliş yortusu olarak kutlanır.

8- Astvadzadzin – Meryem'in göğe alınışı – üzüm kutsanması: İsa'nın doğumunu Yeni yıl olarak kabul edince, üzümün kutsanması zamanını hatırlatarak Meryem'e atfedilmiştir. Kutsal Meryem'in vefatı Ermenilerin en önemli tanrıçası olan Anahit gününe rastlamaktadır. Meryem ve Anahit özdeşleştirilerek iki olay bir tutulmuştur.

9- Vartanantz: Ermenilerin 451'de dinlerini değiştirmeye zorlanmaları durumunda Perslere karşı direnişleri ulusal bir bayram olmuştur.

10- Surp Haç: Haçın kutsanması.

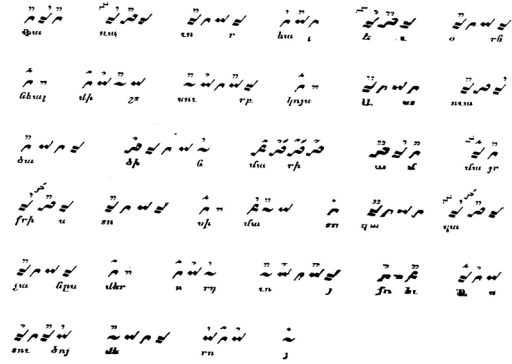
11- Vartavar: İsa Mesih'in suret değiştirmesi olarak anlandırılır.²²

Dini bayramlar dışında özel kutlamalarda da rol oynayan Kilise Koroları, ayinlerde aynı çatı altında muganniler ve din adamları ile birlikte dua ve ilahileri seslendirirler. Muganniler Ermeni nota yazısı olan Hamparsum notasından ve/veya usta çırak ilişkisi ile öğrendikleri ayin/badarak, dua ve ilahileri seslendirirken, arka bölmeden eşlik eden koro, batı nota yazısı ile yazılıp hazırlanmış notalardaki ilahileri, solo bölümleri seslendirirler. Nota okumayı bilmeyenlerin sözleri takip ettiği bu nota yazısı koro elemanlarının müzik yazısına bakışını aynı anda icrayı paylaştığı muganniden ayıran önemli bir özelliktir.

Tek sesli muganni müziğine karşın çok sesli koral müzik yine kilisenin etnisiteyi geliştirip güncelleyen unsurları barındırdığı kanalları işaret etmektedir. Etnik grup Ermeni Kilise müziği olarak gelenekten gelen anlayışın süreç içerisinde, konservatuar eğitimleri, müzisyenlik, eğitimlik, opera sanatçılığı,

fasıl şarkıcılığı, enstrümanistlik gibi meslekler kanalı ile ciddi değişimlere uğradığı görülmektedir. Etkileşimler ve değişimler süreç içerisinde devam edecektir.

Hamparsum nota örneği:²³

Kilise korusu nota örneği:²⁴

Etnisite sabit bir olgu değildir. Toplulukların yaşamsal pratikleri ilişkide oldukları grup ve toplumlar ile sürekli etkileşim içindedirler. Etnisiteyi aktif hale getiren sosyal, ekonomik ve siyasi koşullar etnik kimliğe şekil vermektedir. Yeniden ve yeniden şekillenen etnisitenin ana yapısını oluşturan etnik kimliğin sürdürülebilirliğini sağlayan standartlar ve dinamikler grubun hem koruma hem de etkileşim kanallarını oluşturabilmektedir.

Türkiye Ermenileri çerçevesinde ele alınan Ermeni etnik topluluğu, nüfus oranları

(22) Seropyan 2003
(23) Şaragnotz 1947
(24) Gomidas 1945

göz önünde tutulduğunda büyük bir çoğunluğun İstanbul sınırları içerisinde yaşamasından ötürü İstanbul Ermenileri çerçevesinde ele alınmıştır. İstanbul Ermenilerinin etnik kimliği, etnik grup sınırları, kimlik standartları başlıklarında ele alarak incelenmiştir. Geçmişten bugüne İstanbul Ermenilerinin etnik kimlik bağlamında kendilerini tanımlamada kullandıkları, ad, dil, din, yaşam pratikleri ve yerleşim bölgeleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizlerde ilişkilendirme modelleri ve etkileşim unsurları tespit edilmeye çalışılmıştır. Mitolojik soy dayanağından dil kullanımına dek bir çok alanda tespit edilen değişimler ve yeniden yapılanmalar ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Topluluklar iletişim kanalları ve ilişkilendirme modelleri ile sürekli etkileşim içinde olacaklardır. Tek taraflı olmayan bu etkileşim kanalında büyük toplumunda aldığı etkiler elbette söz konusudur. Yaşamsal pratikler ve ortam paylaşımlarında hele ki birlikte yaşayan topluluklar için etkileşim kaçınılmazdır.

8

Bibliyografya

BARTH, Fredrik; Etnik Gruplar ve Sınırları, çev: Ayhan Kaya, Seda Gürkan, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001

ERİKSEN, Thomas Hylland; Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives, Pluto Press, London, 1993, (<http://folk.uio.no/geirthe/Ethnicity.html#Chapter1>)

FENTON, Steven; Etnisite- Irkçılık, Sınıf ve Kültür, çev:Nihat Şad, Phoenix Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara, Ekim 2001

GOMİDAS, Vartabed; Gomidas Badarak; Teganniyatı Ruhaniye, 1945

GÖYÜNÇ, Nejat; Türkler ve Ermeniler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2005

DİNK, Hrant; (Agos gazetesi yazarı) ile görüşme - 2004

İLİCAK, H.ŞÜKÜR ve GOSHGARIAN, RA-CHHEL; Kendi Kendine Ermenice, Türkiye Ermeni Patrikliği Yayınları, İstanbul, 2006

İŞHANYAN, Rafael; Ermenilerin Tarihi, çev: Sarkis Seropyan, Belge Yayınları, İstanbul, 2006

KEROVPYAN, Keğam; Mitolojik Ermeni Tarihi, çev: Sarkis Seropyan, Aras yayıncılık, İstanbul, 2000

KILIÇ, Davut; "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Klisesi'nin Kuruluş Faaliyetleri", Yeni Türkiye-Ermeni Sorunu Özel Sayısı II, Mart 2001, 18 S, http://perweb.firat.edu.tr/personel/yayinlar/fua_467/467_531.pdf

ONUR, Hüdavendigar; Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler, Kitabevi, İstanbul, 1999

ÖNDER, Ali Tayyar; Türkiye'nin Etnik Yapısı: Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler, Fark Yayınları, Ankara, 2007

ÖZKAN, Nevzat; "Ermeni Harfleriyle Türkçe Metinler", <http://turkiye-ermenileri.blogspot.com.tr/2006/11/ermeni-harfleriyle-trke-metinler.html>

SAYAR, Süleyman; "İstanbul'daki Protestan Kiliseleri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayını, 2001, cilt:10, sayı:2, 285-291 S

SEROPYAN, Sarkis; Can Gülüm Anahit ve Kazben, Ermeni Tanrıları Konuşuyor, Belge Yayıncılık, İstanbul, 2003

SEZGİN, Mahmut Niyazi; "Ermenistan da dini yapı-dini hayat", Asam-Ermeni Araştırmaları, Kış 2003 cilt:2, sayı:8, 155-156 S

SEZGİN, Mahmut Niyazi; Ermenilerde Din, Kimlik ve Devlet, Platin Yayınları, Ankara, 2005

ŞARAGNOTZ; İstanbul, 1947

ŞENGÜLER, Meral İğci; "İstanbul Ermenileri ve Müzik Pratikleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müzik Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir 2009

YALDIZ, Fırat; "Uluslararası Göç ve Diaspora ile İlişkili Kavramlar", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II, (2014): 382-403.